

A Descriptive Study of the Books of the *Qur'an Education* and *Hedyehāye Āsemāni* in the Elementary School from the View of Teaching Religious Lessons

Sedighe Kazemi^{ID}

Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran. Iran.
kazemisahar92@yahoo.com

Abstract

The purpose of the present research is the descriptive study of the books of the *Qur'an education* and *Hedyehāye Āsemāni* in the 1st to the 6th grade of elementary school with respect to their consideration to teaching religious lessons. The research method was the analysis of quantitative-descriptive content and the statistical population consisted of all books taught for the *Qur'an Education* and *Hedyehāye Āsemāni* in the elementary school in 2022-2023. In this regard, 21 books, 289 lessons, 1869 pages, and 979 pictures were analyzed by survey method. The field unit in this analysis was page and the registration units were pictures and content. The coding procedure was conducted by comparative method based on components of religious lessons (belief, moral-value, ritual-practical/prayer, emotional). The results showed that from among 5169 observed frequencies, the component of belief with 1720 content and 130 pictures (1850 cases, 35/79%) had the highest frequency. Then, with a trivial difference, there were ritual-practical/prayer lessons with 1406 content and 394 pictures (1800 cases, 28/69%) and then emotional lessons with 34 content and 2 pictures (36 cases, 0/69%). As a result, belief and ritual-practical instruction had the highest frequency and emotional instruction had the lowest frequency and the education was mostly content-centered. Therefore, it is suggested that based on the needs of students at this stage, the experts pay more consideration to the emotional instruction and more usage of pictorial potentials in books of the *Qur'an Education* and *Hedyehāye Āsemāni*.

Keywords: Educational, *Qur'an Education*, *Hedyehāye Āsemāni*, Elementary School, Religious Instruction, Teaching and Upbringing.

Received: 2024/01/30; Revised: 2024/03/02; Accepted: 2024/03/18; Published online: 2024/03/21

<https://doi.org/10.22034/RIET.2024.15733.1227>

Publisher: Farhangian University

© the authors

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>

Article type: Research Article

بررسی توصیفی کتب قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از منظر آموزش آموزه‌های دینی

صدیقه کاظمی ^{ID}

گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. kazemisahar92@yahoo.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی توصیفی کتب آموزش قرآن و هدیه‌های آسمانی دوره دبستان، پایه اول تا ششم از منظر میزان توجه به تعلیم آموزه‌های دینی بود. روش پژوهش، از نوع تحلیل محتوای کمی - توصیفی بوده و جامعه آماری کلیه کتب آموزش قرآن و هدیه‌های آسمانی دوره دبستان بود که در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ در برنامه درسی مدارس تدریس می‌شدند. در همین راستا، ۲۱ عنوان کتاب، ۲۸۹ درس، ۱۸۶۹ صفحه و ۹۷۹ تصویر به صورت سرشماری، مورد تحلیل قرار گرفت. واحد زمینه در این مطالعه تحلیلی، صفحه و واحد ثبت، تصویر و مضمون بود. فرایند کدگذاری به شیوه قیاسی و براساس مولفه‌های آموزه‌های دینی (آموزه‌های اعتقادی، اخلاقی - ارزشی، مناسکی - عملی / عبادی، عاطفی) انجام گرفت. یافته‌ها نشان داد، از مجموع ۵۱۶۹ فراوانی مشاهده شده در مضمون و تصویر، مولفه آموزه‌های اعتقادی با ۱۷۲۰ مضمون و ۱۳۰ تصویر (۱۸۵۰ مورد، ۳۵/۷۹ درصد) بالاترین فراوانی و پس از آن با اختلاف ناچیز، آموزه‌های مناسکی - عملی / عبادی با ۱۴۰۶ مضمون و ۳۹۴ تصویر (۱۸۰۰ مورد، ۳۴/۸۲ درصد) قرار دارد. مولفه ارزش‌های اخلاقی - ارزشی با ۱۳۲۴ مضمون و ۱۵۹۹ تصویر (۱۴۸۳ مورد، ۲۸/۶۹ درصد) و آموزه‌های عاطفی با ۳۴ مضمون و ۲ تصویر (۳۶ مورد، ۰/۶۹ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در نتیجه آموزه‌های اعتقادی و مناسکی - عملی بیشترین فراوانی و مولفه آموزه‌های عاطفی کمترین فراوانی را دارند و اغلب آموزش‌ها متن‌محور هستند. بنابراین پیشنهاد می‌شود که براساس نیازهای دانش‌آموزان این دوره، آموزه‌های عاطفی و استفاده بیشتر از قابلیت‌های تصویر در کتب قرآن و هدیه‌های آسمان مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: کتاب آموزش قرآن، کتاب هدیه‌های آسمانی، مقطع دبستان، آموزه‌های دینی، تعلیم و تربیت.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۰؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۱۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۸؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۰۱/۰۲
استاد به این مقاله: صدیقه کاظمی، (۱۴۰۳). بررسی توصیفی کتب قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از منظر آموزش آموزه‌های دینی. پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۵(۱)، ص ۴۷-۶۶. <https://doi.org/10.22034/RIET.2024.15733.1227>

© نویسندگان

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: دانشگاه فرهنگیان

۱. مقدمه

تعلیم و تربیت همواره یکی از مهم‌ترین مسائل پیش روی بشر است و هدف عمده پیامبران، امامان و صالحان نیز تربیت صحیح آدمی بوده است (خسروی مراد و کاظمی، ۱۴۰۰). «تربیت دینی»^۱ حوزه‌ای است که در آن، درک نیازهای یادگیرنده جهت رشد ایمان و باورها مورد توجه قرار می‌گیرد (گودبرگ^۲، ۲۰۰۸؛ گرنجرونک^۳، ۲۰۱۳؛ هایدی^۴، ۲۰۱۰). «تربیت دینی» به برنامه درسی رسمی مورد استفاده در مدارس ابتدایی، برای مشارکت دادن دانش‌آموزان در آموزه‌ها، فرهنگ، تاریخ دین و کشف چگونگی ارتباط دین با تمام جنبه‌های زندگی اطلاق می‌شود (هیوت، بران و یوشر^۵، ۲۰۲۱، ص ۲۶۳). تربیت از دیدگاه اسلام به «فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل رشد و تکامل همه‌جانبه انسان و هدایت مسیر تکاملی او به سوی وجود کامل مطلق، با برنامه‌ای منظم و سنجیده مبتنی بر اصول و محتوای از پیش تعیین شده گفته می‌شود. بنابراین، تربیت فرایندی مداوم و پیوسته است که در تمام مراحل زندگی انسان مؤثر است» (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۳، ص ۳۵).

از آنجایی که کتاب‌های درسی منبع اساسی یادگیری و شکل‌دهی نگرش دانش‌آموزان هستند (آیدوکو، ۲۰۲۳)؛ پس نقش اینگونه کتاب‌ها برای تمرین آموزشی چندوجهی و حیاتی است (جوهانسون^۶، ۲۰۰۳). کتاب‌های درسی به‌عنوان یک عامل مهم در مطالعات آموزش و پرورش به‌شمار می‌روند و انتخاب کتاب درسی مناسب، نقش اساسی در عملکرد آموزشی دارد. در حقیقت این منابع، شامل مجموعه‌ای از اهداف یادگیری و منبعی برای تدریس هستند که چارچوب مشخصی برای تدریس معلمان ارائه می‌دهند (جاپلی و کنکار^۷، ۲۰۲۲)؛ علاوه بر آن، چون ابزار یادگیری دانش‌آموزان هستند، منبعی اساسی و قابل اعتماد برای آنان محسوب می‌شود (اوتس^۸، ۲۰۱۴).

معمولاً محتوای کتب درسی براساس هدف‌های آموزشی خاصی تعیین می‌گردند، که آن هدف‌ها ریشه در اهداف غایی تعلیم و تربیت دارند. نخستین عنصری که در برنامه درسی مورد توجه قرار می‌گیرد،

1. Religious education
2. Goldberg
3. Grajczonek
4. Hyde
5. Huth, Brown & Usher
6. Johansson
7. Japelj & Cankar
8. Oates

اهداف است و در تربیت دینی منبع اصلی تعیین اهداف را قرآن کریم و سنت معصومان (ع) تشکیل می‌دهد (اعتصامی و راصد، ۱۳۹۰، ص ۶۵). چشم‌انداز غایی نظام تعلیم و تربیت در برنامه درسی ملی به این شکل آمده است: «برنامه‌های درسی و تربیتی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، در راستای فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی، با تکیه بر میراث گران‌بهاء و ماندگار رسول‌الله (ص) - قرآن کریم و عترت (ع) -، تحقق جامعه عدل مهدوی (عج) و چشم‌انداز نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی، در افق ۱۴۰۴ با بهره‌گیری از الگویی پیشرفته و بومی، زمینه تربیت نسلی موحد، مؤمن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت، حقیقت‌جو و خردمند، دانش‌پژوه و علاقمند به علم و آگاهی، عدالت‌خواه و صلح‌جو، ظلم‌ستیز، جهادگر، شجاع و ایثارگر و وطن دوست، مهرورز، جمع‌گرا و جهانی‌اندیش، ولایت‌مدار و منتظر و تلاش‌گر در جهت تحقق حکومت عدل جهانی، با اراده و امیدوار، خود باور و دارای عزت نفس، امانت‌دار، دانا و توانا، پاکدامن و با حیا، انتخاب‌گر و آزادمنش، متخلق به اخلاق اسلامی، خلاق و کارآفرین، مقتصد و ماهر، سالم و با نشاط، قانون‌مدار و نظم‌پذیر، وفادار به ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی و آماده ورود به زندگی شایسته فردی، خانوادگی و اجتماعی براساس نظام معیار اسلامی را فراهم می‌سازد» (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱، ص ۸). برای تحقق این چشم‌انداز، اصولی برای طراحی و تدوین برنامه‌های درسی و تربیتی در نظر گرفته شده که اصل اول آن، «دین‌محوری» است. در توضیح این اصل در برنامه درسی ملی بیان شده است که «تمامی عناصر و اجزای برنامه‌های درسی و تربیتی باید مبتنی بر مبانی توحیدی و اصول و ارزش‌های اسلام ناب محمدی (ص) باشد. این اصل بر سایر اصول نیز حاکم می‌باشد» (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱، ص ۹). در این سند درباره محتوای کتب درسی نیز به صراحت بیان شده است که محتوا می‌بایست مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و تربیتی و سازوار با آموزه‌های دینی و قرآنی، مجموعه‌ای منسجم و هماهنگ از فرصت‌ها و تجربیات یادگیری باشد که زمینه شکوفایی فطرت الهی، رشد عقلی و فعلیت یافتن عناصر و عرصه‌ها را به صورت پیوسته فراهم آورد (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱، ص ۱۲).

محتوا و برنامه‌های درسی و تربیتی کشور در شش ساحت تعلیم و تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، تعلیم و تربیت اجتماعی و سیاسی، تعلیم و تربیت زیستی و بدنی، تعلیم و تربیت زیباشناختی و هنری، تعلیم و تربیت اقتصادی و حرفه‌ای، تعلیم و تربیت علمی و فناوریانه تدوین شده است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). برای تحقق اهداف و چشم‌انداز برنامه درسی ملی یازده حوزه یادگیری پیش‌بینی شده، که حوزه اول و دوم به ترتیب شامل حکمت و معارف اسلامی، و قرآن و عربی است. در بیان

ضرورت و کارکرد حوزه تربیت و یادگیری حکمت و معارف اسلامی آمده است: «مهم‌ترین هدف تشکیل نظام اسلامی به‌طور اعم و نظام آموزشی به‌طور اخص، تربیت دینی-به معنای عمیق و گسترده آن- است» (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱، ص ۱۲).

محتوای برنامه درسی حوزه حکمت و معارف اسلامی، به تعمیق معرفت و ایمان متریبان به اعتقادات، اخلاق و احکام الهی که همان معرفت و ایمان به دین اسلام، که مهم‌ترین رسالت تعلیم و تربیت در نظام اسلامی است، اختصاص دارد و شامل اعتقادات، اخلاق، احکام و کلیه تعالیمی می‌شود که انسان‌ها برای رسیدن به مقصد متعالی خود بدان نیاز دارند. این معارف شامل سه بخش است:

الف) اعتقادات: در حدّ شناخت عقلانی اصلی‌ترین موضوعات اعتقادی مثل توحید، معاد، عدل، نبوت، امامت، ولایت فقیه، نظام خلقت و مسائل مربوط به آنها، بدون طرح جزئیات تخصصی هر موضوع؛

ب) اخلاق: در حدّ شناخت مسائل و موضوعات اصلی اخلاقی، با توجه به مسئله‌ها و چالش‌های اخلاقی روز و التزام به آنکه در تکوین شخصیت انسان نقش محوری دارند؛

ج) احکام: در حدی که هر فرد مکلف به‌طور معمول در زندگی فردی و اجتماعی خود بدان نیاز دارد و در صورت عدم اطلاع قبلی از آنها در انجام وظایف شرعی دچار مشکل شود.

قرآن کریم، به عنوان منبع وحی الهی و منبع اصلی اعتقادات، اخلاق و احکام است. توانایی خواندن همراه با درک معنا، تدبر در قرآن و انس با آن، سبب ورود هر فرد مسلمان به دریای معارف اسلامی است (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱). از این‌رو، درس قرآن، در بین دروس مختلف دوره‌های تحصیلی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شاید براساس همین اهمیت است که تحقیقات زیادی پیرامون برنامه‌های آموزش قرآن و وضعیت موجود آن‌ها در مدارس کشور انجام شده است (جعفری‌فر و نقی‌زاده، ۱۳۹۶).

بنابراین، با توجه به هدف غایی نظام تعلیم و تربیت اسلامی در کشور، انتظار می‌رود، محتوای کتاب‌های درسی نیز همسو با این هدف، در کنار سایر مؤلفه‌های برنامه درسی و نظام تعلیم و تربیت، حرکت کرده و محل تجلّی تعالیم و آموزه‌های دین مبین اسلام باشد. در واقع توجه مناسب و شایسته به آموزه‌های دینی در محتوای کتاب‌های دوره‌های مختلف آموزشی به‌طور اعم و دوره ابتدایی به‌طور اخص، گام بزرگی در جهت تحقق تربیت دینی است؛ به این سبب که کتاب و محتوای آن در نظام تربیتی کشور به عنوان منبع مهم یادگیری و عامل اثرگذار بر سایر عناصر برنامه درسی چون روش تدریس، فعالیت‌های یادگیری، ارزشیابی و مانند اینها قلمداد می‌شود. محتوای آموزشی، مجموعه‌ای از مفاهیم، مهارت‌ها و

گرایش‌هایی است که توسط برنامه‌ریزان تعلیم و تربیت دینی انتخاب و سازماندهی می‌شود و در مسیر فعالیت‌های یاددهی-یادگیری به دانش‌آموزان ارائه می‌شود (اعتصامی و راصد، ۱۳۹۰، ص ۷۰). در سال‌های اخیر، محتوای برخی کتاب‌های دوره ابتدایی تغییر یافته یا اصلاح شده است. بنابراین، مطالعه حاضر در راستای تربیت دینی و اسلامی دانش‌آموزان دوره ابتدایی، به بررسی محتوای کتاب‌های آموزش قرآن و هدیه‌های آسمانی از منظر تعلیم اسلامی و آموزه‌های دینی می‌پردازد و به سؤالات زیر پاسخ می‌دهد:

۱) در محتوای کتاب‌های آموزش قرآن دوره ابتدایی (پایه اول تا ششم)، برحسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون)، آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی - ارزشی، مناسکی - عملی/عبادی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

۲) در محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و کتاب کار هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی پایه اول تا ششم (کتب ضمیمه اهل سنت و اقلیت‌های مذهبی)، برحسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون)، آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی - ارزشی، مناسکی - عملی/عبادی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

۳) میزان توجه محتوای کلیه کتاب‌های درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی در هر پایه، به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی - ارزشی، مناسکی - عملی/عبادی، عاطفی) برحسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) چگونه است؟

۲. پیشینه پژوهش

در مقدمه و بیان مسئله به اختصار بیان شد که پژوهش‌های متعددی در حوزه بررسی کتاب‌های درسی از منظر مؤلفه‌های گوناگون انجام شده است؛ اما آنچه در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت، بررسی کلیه کتاب‌های دوره ابتدایی در حوزه آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان است. براین اساس، پژوهش‌های مرتبط با موضوع به ترتیب سال انجام، در پیشینه بیان گردید:

ظهرابی اصل و دولت دوست (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای از نوع توصیفی و با روش تحلیل محتوا به «بررسی و تحلیل میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین، در پیام‌های قرآنی مربوط به کتب آموزش قرآن دوره ابتدایی» پرداختند. سؤالات پژوهش عبارت بودند از: «در پیام‌های قرآنی کتب آموزش قرآن دوره دبستان چه میزان به ساحت‌های شش‌گانه تربیت توجه شده است؟» و «پیام‌های قرآنی کدام کتاب بیشترین میزان توجه و کدام کتاب کم‌ترین میزان توجه را به ساحت‌های شش‌گانه تربیت داشته است؟» برای اجرای مطالعه، ابتدا هر یک از ساحت‌های تربیت مورد تبیین قرار گرفتند؛ بدین صورت که برای ساحت «اعتقادی، عبادی و اخلاقی» نه مؤلفه، برای ساحت «تربیت اجتماعی و سیاسی» بیست مؤلفه، برای ساحت «تربیت زیستی و بدنی» پنج مؤلفه، برای ساحت

«زیبایی‌شناختی و هنری» نه مؤلفه، برای ساحت تربیت «اقتصادی و حرفه‌ای» پنج مؤلفه و برای ساحت «تربیت علمی و فناورانه» نه مؤلفه استخراج و تدوین کردند. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در مجموع «۱۱۳» مرتبه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت توجه شده است و از میان ساحت‌های شش‌گانه، مصادیق بیشتری از مؤلفه‌های ساحت اعتقادی، عبادی و اخلاقی دیده می‌شود.

علم‌خواه و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای به «بررسی وضعیت آموزش قرآن دوره ابتدایی و ارائه الگوی مطلوب با روش ترکیبی (کیفی - کمی)» پرداخت. جامعه این مطالعه شامل تمام اسناد بالادستی و متخصصان در زمینه آموزش قرآن ابتدایی و روش نمونه‌گیری هدف‌مند بود. در روش گردآوری داده‌ها هم، متناسب با پرسش‌های پژوهشی، از ابزارهای متنوع و مختلفی استفاده شد. نتایج این مطالعه درباره آموزش قرآن دوره ابتدایی عبارت است از: ۱) آموزش جامع قرآن، یعنی صحیح و روان‌خوانی آیات قرآن، درک مفاهیم آیات منتخب، تدبر و انس با کلام الهی، به‌منظور رسیدن به سبک زندگی قرآنی و حیات طیبه، لازم به نظر می‌رسد. ۲) عناصر آموزش مطلوب قرآن در دوره ابتدایی، اهداف، محتوا، معلم، نهادهای دیگر، نظام ارزشیابی، شیوه‌های تدریس، مدیریت امور قرآنی جامعه، وسایل و رسانه‌های آموزشی و رسم‌الخط، قرآن آموز، فضای معنوی - فیزیکی و زمان متناسب تدریس است. ۳) در کنار کمیته‌های آموزشی (یعنی عناصر آموزشی)، رعایت کیفیت (یعنی ویژگی‌های هریک از عناصر آموزشی) لازم است.

خسروی مراد و کاظمی (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای با هدف «تحلیل تطبیقی جایگاه آموزش عمومی قرآن در نظام آموزشی معاصر (با تأکید بر دوره ابتدایی)»، نشان دادند که آموزش عمومی قرآن در دوره ابتدایی، با روش‌ها و شیوه‌هایی است که در مدارس با هدف دستیابی به توانایی خواندن قرآن کریم که گاه از آن به آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن یاد می‌شود، گنجانده شده است. این درحالی است که از همراهی هدف اصلی انزال کتاب الهی، تدبر و انس در قرآن و در نهایت کاربردی نمودن مضامین و مفاهیم قرآنی فاصله گرفته و تنها به جنبه روخوانی خالی از انس با قرآن اکتفاء شده است.

گرامی، پورجم علویچه و قندهاری علویچه (۱۳۹۵)، در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی محتوای کتب درسی «هدیه‌های آسمان» مقطع ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های وحدت اسلامی»، مؤلفه‌های وحدت اسلامی شامل اصول دین مشترک، فروغ دین مشترک، آداب و آیین مشترک و اخلاق مشترک را بررسی کردند. جامعه آماری مورد نظر، پنج کتاب هدیه‌های آسمان سال دوم تا ششم ابتدایی بودند. یافته‌ها نشان داد: ۱) از مجموع ۲۹۶۵ واحد ضبط شمارش شده در پنج کتاب هدیه‌های آسمان، ۴۱۱ فراوانی یا ۸/۱۳ درصد به مؤلفه وحدت اسلامی توجه شده و میزان آن در کتاب‌های هدیه‌های آسمان پایه‌های دوم تا ششم دوره ابتدایی به ترتیب ۷۶، ۶۱، ۶۵، ۱۳۵ و ۷۴ مرتبه است. ۲) محور اخلاق مشترک و مؤلفه محبت به

ترتیب با ۲۳۶ و ۵۳ مرتبه تکرار بیشترین، محور آداب و آیین مشترک با ۱۲ فراوانی و مؤلفه‌های زکات و عید قربان با یک مرتبه تکرار، کم‌ترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

اونستاد و جورثافت^۱ (۲۰۲۱)، در مطالعه‌ای با عنوان «متون، خوانندگان و مواضع: توسعه ابزار مفهومی برای آموزش خواندن در تربیت دینی» به بررسی این موضوع پرداختند که چگونه یک ابزار مفهومی طراحی شده برای معلمان تربیت دینی برای استفاده در فعالیت‌های یادگیری مبتنی بر متن، می‌تواند آگاهی از وضعیت دانش‌آموز و دانش محتوای موضوعی را در تربیت دینی افزایش دهد؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که توانایی دانش‌آموزان برای یادگیری در آموزش دینی به توانایی آنها در درک منابع، مانند کتاب‌های درسی، متون مقدس، تصاویر و سایر اشکال گفتمان بستگی دارد.

ایزگار^۲ (۲۰۱۹) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی کتاب‌های درسی تربیت دینی ترکیه از نظر آموزش ارزش‌ها» به بررسی کتاب‌های فرهنگ دینی و اخلاق دوره ابتدایی و راهنمایی از نظر رویکردها، روش‌ها و فنون مورد استفاده در تربیت ارزشی با استفاده از تکنیک مرور اسنادی پرداخت. داده‌های این پژوهش از کتاب‌های دوره فرهنگ دینی و اخلاق پایه چهارم تا هشتم به دست آمد که با تصمیم وزارت آموزش ملی، هیئت آموزش و اخلاق جمهوری ترکیه به عنوان مواد آموزشی انتخاب شده است. تحلیل محتوای داده‌ها نشان داد، در کتاب‌های درسی فرهنگ و اخلاق دینی ترکیه که عمدتاً براساس رویکرد تربیتی مستقیم است، سعی می‌شود ارزش‌هایی به فراگیران آموزش داده شود. علاوه بر این، رویکرد تبیین ارزش، که به دانش‌آموزان اجازه می‌دهد ارزش‌ها را به دلخواه خود کشف و انتخاب کنند، مورد استفاده قرار گرفته است و تلاش شده است تا ارزش‌ها عمدتاً از طریق خواندن متن براساس دانش و تعداد محدود فعالیت‌ها آموزش داده شود.

ایدوکو^۳ (۲۰۲۳) در مطالعه‌ای با عنوان «کتاب‌های درسی آموزش دینی اسلامی در نیجریه کثرت‌گرا» به دو سؤال پاسخ داد، متون کتب درسی، چگونه اسلام را به دانش‌آموزان ارائه می‌کنند؟ و دیگر اینکه چگونه دانش‌آموزان برای مقابله با شبهات مجهز شده‌اند؟ یافته‌ها نشان داد که کتاب‌های درسی دبیرستان آموزش دینی اسلامی نیجریه که جمعیتی تقریباً مساوی مسیحی و مسلمان دارد و یک نظام آموزشی شکست خورده، که دانش‌آموزان مسیحی و مسلمان را به اندازه کافی برای زندگی در یک جامعه کثرت‌گرا

1. Unstad & Fjørtoft

2. Izgar

3. Idoko

آماده نمی‌کند، باید بحث خود را در مورد اسلام گسترش دهند، تا شامل تعامل آشکار در مورد تفاوت‌های مذهبی و تجهیز بیشتر دانش‌آموزان در پاسخ به شبهات باشند.

در تحلیل و جمع‌بندی از بررسی پیشینه می‌توان دریافت که وجه نوآورانه این پژوهش هم به نمونه آماری منطبق بر جامعه آماری آن برمی‌گردد؛ زیرا تمامی کتب آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان جدیدالتألیف دوره دبستان، پایه اول تا ششم را در برمی‌گیرد. این پژوهش حتی کتب ضمیمه هدیه‌های آسمان اقلیت‌های مذهبی و اهل سنت را از حیث وضعیت آموزش آموزه‌های دینی به تفکیک مضمون و تصویر مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. همانطور که در پیشینه ملاحظه شد، تاکنون هیچ مطالعه‌ای چنین گستره عظیمی از محتوای کتب، هم از حیث مضمون و هم تصویر را مورد بررسی قرار نداده است. از سوی دیگر، این پژوهش آموزه‌های دینی را در چهار مؤلفه آموزه‌های اعتقادی، اخلاقی - ارزشی، مناسکی - عملی/ عبادی و عاطفی مورد تحلیل قیاسی قرار می‌دهد، که چنین باهم‌نگری موضوعی نیز در تحقیقات پیشین مشاهده نمی‌شود.

۳. روش پژوهش

این مطالعه، پژوهش توصیفی-تحلیلی است و در گروه پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. روش مطالعه از نوع تحلیل محتوای کمی است. استون و همکاران^۲ (به نقل از: کریپندروف، ۱۳۸۸) کاربرد تحلیل محتوا را در هفت حوزه جایز می‌دانند، که مطالعات آموزش و پرورش یکی از آن‌ها است. در این مطالعه، مطابق با نگاه هولستی (۱۳۸۰) به عینیت، انتظام و عمومیت در فرایند تحلیل محتوا توجه شده است. جامعه آماری این پژوهش، شامل کلیه کتاب‌های «آموزش قرآن» و «هدیه‌های آسمان» دوره ابتدایی بود که در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ در مدارس تدریس می‌شد. در این راستا، ۲۱ عنوان کتاب شامل ۶ عنوان کتاب آموزش قرآن، ۵ کتاب هدیه‌های آسمان، ۵ کتاب ضمیمه هدیه‌های آسمان اهل سنت، و ۵ کتاب هدیه‌های آسمان ویژه اقلیت‌های دینی با ۲۸۹ درس، ۱۸۶۹ صفحه و ۹۷۹ تصویر به صورت سرشماری بررسی گردید. جامعه آماری پژوهش در جدول شماره (۱) آمده است. به جهت مطالعه همه کتب قرآن و هدیه‌های آسمان ابتدایی به انضمام کتب ضمیمه هدیه‌های آسمان و کتب اقلیت‌ها، این پژوهش، کامل‌ترین نمونه آماری منطبق بر جامعه را دارد و همه موارد در موضوع بررسی آموزه‌های دینی در کتب مربوط به آموزش ساحت اعتقادی، اخلاقی - ارزشی و عبادی، مورد مطالعه دقیق قرار گرفته و همه این ۲۰ کتاب به صورت صفحه به صفحه و تصویر به تصویر، بررسی شده است.

1. Content analysis

2. Stone

جدول ۱- توصیف جامعه و نمونه آماری کتاب‌های آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی

توصیف جامعه و نمونه آماری سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱						
دوره	پایه	عنوان کتاب	چاپ	سال نشر	درس	صفحه
دوره اول ابتدایی	اول	آموزش قرآن	دهم	۹۹	۸	۹۶
	دوم	آموزش قرآن	نهم	۹۹	۱۵	۱۳۵
		هدیه‌های آسمان	نهم	۹۹	۲۰	۹۶
		ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمان (ویژه اهل سنت)	هشتم	۹۹	۹	۴۰
		هدیه‌های آسمان (ویژه اقلیت‌های دینی)	پنجم	۹۸	۱۰	۴۸
	سوم	آموزش قرآن	سیزدهم	۹۹	۴۲	۱۶۰
		هدیه‌های آسمان	هشتم	۹۹	۲۰	۱۲۸
		ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمان (ویژه اهل سنت)	هشتم	۹۹	۷	۴۰
		هدیه‌های آسمان (ویژه اقلیت‌های دینی)	سوم	۹۸	۱۰	۵۶
	چهارم	آموزش قرآن	دوازدهم	۹۹	۱۶	۱۲۸
		هدیه‌های آسمان	هفتم	۹۹	۱۹	۱۲۸
		ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمان (ویژه اهل سنت)	ششم	۹۹	۷	۴۰
هدیه‌های آسمان (ویژه اقلیت‌های دینی)		سوم	۹۹	۱۰	۶۳	
دوره دوم ابتدایی	پنجم	آموزش قرآن	یازدهم	۹۹	۱۳	۱۳۶
		هدیه‌های آسمان	ششم	۹۹	۱۷	۱۲۸
		ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمان (ویژه اهل سنت)	ششم	۹۹	۵	۴۰
		هدیه‌های آسمان (ویژه اقلیت‌های دینی)	سوم	۹۸	۱۰	۵۹
نششم	نششم	آموزش قرآن	نهم	۹۹	۱۵	۱۲۸
		هدیه‌های آسمان	پنجم	۹۹	۱۷	۱۱۲
		ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمان (ویژه اهل سنت)	چهارم	۹۹	۹	۴۸
		هدیه‌های آسمان (ویژه اقلیت‌های دینی)	دوم	۹۸	۱۰	۶۰
مجموع						۲۸۹
						۹۷۹

در پژوهش حاضر، واحد زمینه در فرایند تحلیل محتوا، صفحه و واحد ثبت، تصویر و مضمون (برداشت از پاراگراف) بود. همه دروس به‌طور کامل (متن درس، تصویر و فعالیت‌های مربوط به هر درس) بررسی گردید. فرایند کدگذاری به شیوه قیاسی (ساروخانی، ۱۳۸۵) انجام گرفت. چهار مؤلفه آموزه‌های دینی در جدول (۲) قابل مشاهده است.

جدول ۲- چهار مؤلفه و مصادیق هر یک جهت تحلیل محتوا

مؤلفه‌ها	مصادیق
آموزه‌های اعتقادی	ایمان به خدای یکتا، باور توحید، معاد، نبوت، امامت، عدل.
آموزه‌های اخلاقی- ارزشی	فضایل و ارزش‌های اخلاقی مثل صداقت، وفای به عهد، مهربانی، وظیفه‌شناسی و رذایل اخلاقی مثل غیبت، حسادت، کینه، خشم.
آموزه‌های مناسکی- عملی / عبادی	نماز، زکات، روزه، وضو، تیمم، غسل، حج، صدقه، انفاق، عزاداری، مولودی، حجاب، حلال و حرام، دعا، خواندن قرآن.
آموزه‌های عاطفی	امید به خدا، محبت نسبت به خدا، شوق رسیدن به خدا، ترس از بی‌پروایی در برابر خدا.

جدول دو بعدی کدگذاری، برای گردآوری و ثبت داده‌ها در حین تحلیل، ترسیم گردید. در سطر جدول دو بعدی، مؤلفه‌ها و مصادیق آموزه‌های دینی و دروس و صفحات کتب مورد بررسی هر پایه در ستون قرار می‌گرفت. در ادامه، موارد فراوانی برحسب واحد ثبت (تصویر و مضمون) در جدول ثبت گردید. برای اطمینان از پایایی از شیوه بازآزمایی^۱ استفاده شده است (ساروخانی، ۱۳۸۵، ص ۲۸۹). به طوری که از هر عنوان کتاب، برحسب تصادف یک درس انتخاب شد و دو پژوهشگر به‌طور مجزا، کدگذاری داده‌ها را براساس واحد ثبت انجام دادند و بعد میزان توافق بین دو کدگذار، به عنوان معیاری برای پایایی کدگذاری، ۸۱٪ محاسبه گردید.

۴. یافته‌ها

یافته‌های حاصل از تحلیل و واکاوی داده‌ها به ترتیب سؤالات در قالب توصیفی، جداول و نمودار ارائه می‌شود.

پاسخ به سؤال اول: در محتوای کتاب‌های آموزش قرآن دوره اول ابتدایی (پایه اول تا سوم) و دوره دوم ابتدایی (پایه چهارم تا ششم)، برحسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون)، آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی- ارزشی، مناسکی- عملی/ عبادی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟ در سه کتاب آموزش قرآن دوره اول ابتدایی همان‌گونه که در جدول شماره ۳ آمده است، به ترتیب آموزه‌های اعتقادی با ۲۶۰ مورد فراوانی در مضمون و ۷۱ مورد فراوانی در تصویر (۳۳۱ مورد)، و آموزه‌های مناسکی- عملی/ عبادی با ۱۵۹ مضمون و ۱۲۱ تصویر (۲۸۰ مورد) بیشترین فراوانی و آموزه‌های اخلاقی- ارزشی با ۸۷ مضمون و ۸۹ تصویر (۱۷۶ مورد) بیشترین فراوانی و آموزه‌های عاطفی

1. test-re-test

با ۱۴ مورد فراوانی در مضمون و ۲ تصویر (۱۶ مورد)، کم‌ترین فراوانی را به خود اختصاص می‌دهند. همچنین در بین سه کتاب آموزش قرآن دوره اول از حیث برخورداری از مؤلفه‌های چهارگانه آموزه‌های دینی، به ترتیب کتاب قرآن سوم با ۳۸۷ مورد فراوانی (۴۸/۱۹ درصد) اولین رتبه و قرآن دوم با ۲۱۹ مورد فراوانی (۲۷/۲۷ درصد) در رتبه دوم و کتاب سال اول با ۱۹۷ مورد فراوانی (۲۴/۵۳ درصد) در جایگاه سوم قرار دارد، که افزایش مضمون و تصاویر آموزش آموزه‌های دینی، افزایش سن تقویمی و شناختی دانش‌آموزان را نشان می‌دهد.

جدول ۳- میزان توجه کلیه کتاب‌های درسی قرآن دوره اول ابتدایی (پایه اول تا سوم) به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک کتاب و مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه	آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی-ارزشی		آموزه‌های مناسکی-عملی		آموزه‌های عاطفی	
		مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر
آموزش قرآن اول	فراوانی	۵۶	۲۴	۲۷	۳۷	۲۴	۲۵	۴	۰
	درصد	۲۱/۵۳	۳۳/۸۰	۳۱/۰۳	۴۱/۵۷	۱۵/۰۹	۲۰/۶۶	۲۸/۵۷	۰
آموزش قرآن دوم	فراوانی	۷۲	۳۱	۲۶	۳۰	۲۱	۳۶	۲	۱
	درصد	۲۷/۶۹	۴۳/۶۶	۲۹/۸۸	۳۳/۷۰	۱۳/۲۰	۲۹/۷۵	۱۴/۲۸	۵۰
آموزش قرآن سوم	فراوانی	۱۳۲	۱۶	۳۴	۲۲	۱۱۴	۶۰	۸	۱
	درصد	۵۰/۷۶	۲۲/۵۳	۳۹/۰۸	۲۴/۷۱	۷۱/۶۹	۴۹/۵۸	۵۷/۱۴	۵۰
مجموع	فراوانی	۲۶۰	۷۱	۸۷	۸۹	۱۵۹	۱۲۱	۱۴	۲
هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های دوم	فراوانی	۱۴۱	۷	۹۶	۱۲	۱۲۹	۶۵	۰	۰
	درصد	۳۷/۶	۵۰	۳۱/۳۷	۳۵/۲۹	۳۸/۵۰	۶۲/۵	۰	۰
هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های سوم	فراوانی	۲۳۴	۷	۲۱۰	۲۲	۲۰۶	۳۹	۰	۰
	درصد	۶۲/۴	۵۰	۶۸/۶۲	۶۴/۷۰	۶۱/۴۹	۳۷/۵	۰	۰
مجموع	فراوانی	۳۷۵	۱۴	۳۰۶	۳۴	۳۳۵	۱۰۴	۰	۰

در سه کتاب آموزش قرآن دوره دوم ابتدایی (پایه چهارم تا ششم) همانطور که در جدول (۴) آمده است، به ترتیب آموزه‌های مناسکی-عملی/عبادی با ۳۲۹ مضمون و ۱۱۹ تصویر (۴۴۸ مورد) بیشترین فراوانی و سپس آموزه‌های اعتقادی با ۳۵۳ مورد فراوانی در مضمون و ۸ مورد فراوانی در تصویر (۳۶۱ مورد) قرار دارند. آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۱۵۴ مضمون و ۲۱ تصویر (۱۷۵ مورد) فراوانی و آموزه‌های عاطفی با ۱۸ مورد فراوانی در مضمون و صفر تصویر (۱۸ مورد) رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص می‌دهند.

در بین سه کتاب آموزش قرآن دوره دوم (پایه چهارم تا ششم) از حیث برخورداری از مؤلفه‌های چهارگانه آموزه‌های دینی، به ترتیب کتاب سال ششم با ۳۸۰ مورد فراوانی (۳۷/۹۲ درصد)، اولین رتبه و کتاب قرآن پنجم با ۳۴۷ مورد فراوانی (۳۴/۶۳ درصد) و قرآن چهارم با ۲۷۵ مورد فراوانی (۲۷/۴۴ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۴- میزان توجه کتاب‌های آموزش قرآن دوره دوم ابتدایی (پایه چهارم تا ششم) به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه‌ها		آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی-ارزشی		آموزه‌های مناسکی-عملی		آموزه‌های عاطفی	
	فراوانی	درصد	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون
آموزش قرآن چهارم	فراوانی	۹۲	۵	۳۶	۳	۱۱۱	۲۴	۴	۰	۲۷۵
	درصد	۲۶/۰۶	۶۲/۵	۲۳/۳۷	۱۴/۲۸	۳۳/۷۳	۲۰/۱۶	۲۲/۲۲	۰	۲۷/۴۴
آموزش قرآن پنجم	فراوانی	۱۱۸	۰	۴۷	۱۰	۱۰۱	۶۷	۴	۰	۳۴۷
	درصد	۳۳/۴۳	۰	۳۰/۵۱	۴۷/۶۱	۳۰/۶۹	۵۶/۳۰	۲۲/۲۲	۰	۳۴/۶۳
آموزش قرآن ششم	فراوانی	۱۴۳	۳	۷۱	۸	۱۱۷	۲۸	۱۰	۰	۳۸۰
	درصد	۴۰/۵۰	۳۷/۵	۴۶/۱۰	۳۸/۰۹	۳۵/۵۶	۲۳/۵۲	۵۵/۵۵	۰	۳۷/۹۲
مجموع	فراوانی	۳۵۳	۸	۱۵۴	۲۱	۳۲۹	۱۱۹	۱۸	۰	۱۰۰۲

یافته‌های مربوط به سؤال دوم: در محتوای کتاب هدیه‌های آسمان و کتاب کار هدیه‌های آسمان دوره اول و دوم ابتدایی (کتب ضمیمه اهل سنت و اقلیت‌های مذهبی)، برحسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) مؤلفه‌های چهارگانه آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی/عبادی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

همانطور که در جدول (۵) قابل مشاهده است، در بین ۶ کتاب هدیه‌های آسمان (دو کتاب هدیه در سال دوم و سوم و دو ضمیمه اهل سنت و دو کتاب هدیه اقلیت) دوره اول ابتدایی به ترتیب، آموزه‌های مناسکی-عملی/عبادی با ۳۳۵ مورد فراوانی در مضمون و ۱۰۴ مورد فراوانی در تصویر (۴۳۹ مورد)، و آموزه‌های اعتقادی با ۳۷۵ مورد فراوانی در مضمون و ۱۴ مورد فراوانی در تصویر (۳۸۹ مورد)، آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۳۰۴ مورد فراوانی در مضمون و ۳۴ مورد فراوانی در تصویر (۳۴۰ مورد) بالاترین و آموزه‌های عاطفی با صفر مورد فراوانی در مضمون و تصویر کم‌ترین فراوانی را دارند.

همچنین در بین کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوم و سوم، کتاب هدیه‌های آسمان سوم و ضمیمه اقلیت از حیث شمول چهار مؤلفه آموزه‌های دینی با ۷۱۸ مورد فراوانی (۶۱/۴۷ درصد)، بیشترین فراوانی و سپس کتاب هدیه‌های آسمان دوم با ۴۵۰ مورد فراوانی (۳۸/۵۲ درصد) قرار دارد.

علاوه بر آن، در بین ۹ کتاب هدیه‌های آسمان (سه کتاب هدیه در سال چهارم تا ششم و سه ضمیمه اهل سنت و سه کتاب هدیه اقلیت) دوره دوم ابتدایی به ترتیب، آموزه‌های اخلاقی- ارزشی با ۷۷۷ مورد فراوانی در مضمون و ۱۵ مورد فراوانی در تصویر (۷۹۲ مورد)، و آموزه‌های اعتقادی با ۷۳۲ مورد فراوانی در مضمون و ۳۷ مورد فراوانی در تصویر (۷۶۹ مورد)، آموزه‌های مناسکی- عملی/ عبادی با ۵۸۳ مورد فراوانی در مضمون و ۵۰ مورد فراوانی در تصویر (۶۳۳ مورد) بالاترین، و آموزه‌های عاطفی با ۲ مورد فراوانی در مضمون و صفر تصویر، کم‌ترین فراوانی را دارا هستند.

همچنین در بین کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره دوم (چهارم تا ششم)، کتاب هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های چهارم از حیث شمول چهار مؤلفه آموزه‌های دینی با ۷۵۰ مورد فراوانی (۳۴/۱۵ درصد)، بیشترین فراوانی و سپس کتاب هدیه‌های آسمان ششم با ۷۲۶ مورد فراوانی (۳۳/۰۶ درصد) و کتاب هدیه‌های آسمان پنجم با ۷۲۰ مورد فراوانی (۳۲/۷۸ درصد) قرار دارند.

جدول ۵- میزان توجه کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره دوم ابتدایی (پایه چهارم و پنجم و ششم) به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه‌ها		آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی- ارزشی		آموزه‌های مناسکی- عملی		آموزه‌های عاطفی		
	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	
هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های چهارم	۲۲۷	۱۴	۳۱/۰۱	۳۷/۸۳	۲۹۰	۱۱	۱۷۷	۳۰	۱	۰	۷۵۰
هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های پنجم	۲۳۲	۱۴	۳۱/۶۹	۳۷/۸۳	۲۷۰	۱	۱۸۹	۱۴	۰	۰	۷۲۰
هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های ششم	۲۷۳	۹	۳۷/۲۹	۲۴/۳۲	۲۱۷	۳	۲۱۷	۶	۱	۰	۷۲۶
مجموع	۷۳۲	۳۷	۷۳۲	۷۷۷	۱۵	۱۵	۵۸۳	۵۰	۲	۰	۲۱۹۶

یافته‌های مربوط به سؤال سوم: فراوانی مؤلفه‌های آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی- ارزشی، مناسکی- عملی/ عبادی، عاطفی) در کتاب‌های آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی، برحسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) چگونه است؟

از یافته‌های جدول شماره (۶) مشخص می‌شود که در بین ۲۰ عنوان کتاب آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان بررسی شده در دوره ابتدایی از حیث آموزه‌های دینی چهارگانه، از مجموع ۵۱۶۹ فراوانی مشاهده شده در مضمون و تصویر، مؤلفه آموزه‌های اعتقادی با ۱۷۲۰ مضمون و ۱۳۰ تصویر (۱۸۵۰ مورد،

۳۵/۷۹ درصد) بالاترین فراوانی را به دست آوردند. پس از آن با اختلاف ناچیز، آموزه‌های مناسکی- عملی/ عبادی با ۱۴۰۶ مضمون و ۳۹۴ تصویر (۱۸۰۰ مورد، ۳۴/۸۲ درصد) قرار دارد. مؤلفه ارزش‌های اخلاقی- ارزشی با ۱۳۲۴ مضمون و ۱۵۹۹ تصویر (۱۴۸۳ مورد، ۲۸/۶۹ درصد) و آموزه‌های عاطفی با ۳۴ مضمون و ۲ تصویر (۳۶ مورد، ۰/۶۹ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

همچنین آموزش آموزه‌های دینی در کتاب‌های آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی نظام تعلیم و تربیت کشور، مضمون‌محور است؛ به نحوی که تصاویر برای آموزش مفاهیم اعتقادی، یا ارزش‌های اخلاقی، مناسک عملی و آموزه‌های عاطفی، اندک به کار رفته است؛ در حالی که اقتضای این سن، استفاده بیشتر از تصاویر است. چنان که در بین ۲۰ عنوان کتاب آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان بررسی شده در دوره ابتدایی از حیث آموزش آموزه‌های دینی، از مجموع ۵۱۶۹ فراوانی مشاهده شده، فقط ۶۸۵ مورد آموزش تصویری وجود دارد، که معادل ۱۳/۲۵٪ درصد از کل فراوانی‌ها بوده و ۴۴۸۴ مورد آموزش صرفاً از طریق مضمون و متن انجام شده است که معادل ۸۶/۷۴٪ کل فراوانی‌ها است. این مقایسه نشان می‌دهد، بیش از ۸۰ درصد محتوای پیام‌های آموزشی مربوط به تعالیم دینی از طریق متن منتقل شده است که متناسب با اقتضائات سنی و علایق دانش‌آموزان ۶ تا ۱۲ ساله نیست و باعث ملال و خستگی زود هنگام دانش‌آموزان می‌شود.

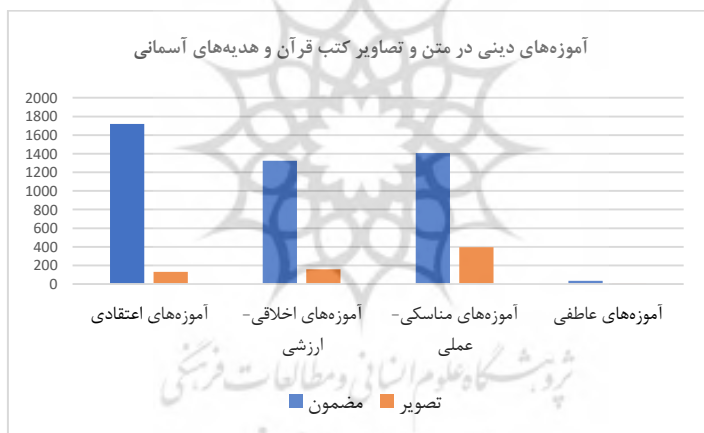
جدول ۶- میزان توجه کلیه کتاب‌های درسی قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک کتاب، مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه‌ها		آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی- ارزشی		آموزه‌های مناسکی- عملی		آموزه‌های عاطفی	
	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر
سه جلد کتاب آموزش قرآن دوره اول (پایه اول، دوم و سوم ابتدایی)	۲۶۰	۷۱	۸۷	۸۹	۱۵۹	۱۲۱	۱۴	۲	۸۰۳	
سه جلد کتاب آموزش قرآن دوره دوم (پایه چهارم، پنجم و ششم ابتدایی)	۳۵۳	۸	۱۵۴	۲۱	۳۲۹	۱۱۹	۱۸	۰	۱۰۰۲	
شش جلد هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های آن در پایه سوم ابتدایی	۳۷۵	۱۴	۳۰۶	۳۴	۳۳۵	۱۰۴	۰	۰	۱۱۶۸	
نه جلد کتاب هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های پایه چهارم تا ششم	۷۳۲	۳۷	۷۷۷	۱۵	۵۸۳	۵۰	۲	۰	۲۱۹۶	
مجموع فراوانی	۱۷۲۰	۱۳۰	۱۳۲۴	۱۵۹	۱۴۰۶	۳۹۴	۳۴	۲	۵۱۶۹	
مجموع درصد	۹۲/۹۷٪	۷/۰۲٪	۸۹/۲۷٪	۱۰/۷۲٪	۷۸/۱۱٪	۲۱/۸۸٪	۴۴/۹۴٪	۵/۵۵٪		

همانطور که در جدول (۶) و نمودار (۱) قابل مشاهده است، به ترتیب ۱۳۰ تصویر معادل ۷/۰۲٪

درصد از مجموع ۶۸۵ تصویر به آموزش تصویری آموزه‌های اعتقادی و ۱۷۲۰ مضمون معادل ۹۲/۹۷٪ درصد به آموزش متنی و مضمونی اختصاص دارد. همچنین، ۱۵۹ تصویر معادل ۱۰/۷۲٪ درصد از مجموع ۶۸۵ تصویر به آموزش تصویری آموزه‌های اخلاقی-ارزشی و ۱۳۲۴ مضمون معادل ۸۹/۲۷٪ درصد به آموزش متنی و مضمونی اختصاص دارد.

۳۹۴ تصویر معادل ۲۱/۸۸٪ درصد از مجموع ۶۸۵ تصویر نیز به آموزش تصویری آموزه‌های مناسکی-عملی/عبادی و ۱۳۲۴ مضمون معادل ۷۸/۱۱٪ درصد به آموزش متنی و مضمونی اختصاص دارد. فقط ۲ تصویر معادل ۵/۵۵٪ درصد از مجموع ۶۸۵ تصویر به آموزش تصویری آموزه‌های عاطفی و ۳۴ مضمون معادل ۴۴/۹۴٪ درصد به آموزش متنی و مضمونی اختصاص دارد. این نتایج حاکی از آن است که بیشترین توجه به آموزش تصویری در آموزه‌های مناسکی-عملی/عبادی (۲۱/۸۸٪ درصد) و کم‌ترین توجه به آموزش تصویری آموزه‌های عاطفی (۵/۵۵٪ درصد) بوده است.

نمودار ۱- میزان توجه کتب آموزش قرآن و هدیه آسمان به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک متن و تصویر

۵. نتیجه‌گیری

به جهت اهمیت کتاب‌های آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان در تربیت دینی دانش‌آموزان، این مطالعه با رویکردی تحلیلی-توصیفی به بررسی تمامی کتب آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان (حتی کتب مربوط به اقلیت‌ها و ضمیمه‌های کتاب هدیه آسمان) از منظر تعلیم آموزه‌های دینی پرداخت. نتایج نشان داد، میزان توزیع مؤلفه‌های چهارگانه در کتب قرآن در پایه پنجم بیشترین فراوانی و پایه‌های چهارم و ششم به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند و در این کتب، آموزه‌های مناسکی-عملی/عبادی بیش از سه مؤلفه دیگر مشاهده شده‌اند و در هر چهار مؤلفه نیز، غلبه با آموزش آموزه‌های دینی با مضمون بود. در ارتباط با میزان

توزیع مؤلفه‌های چهارگانه در کتب هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌ها، بیشترین فراوانی متعلق به پایه چهارم بود و پایه‌های پنجم و ششم به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند و در این کتب، آموزه‌های اخلاقی - ارزشی و آموزه‌های اعتقادی بیش از سه مؤلفه دیگر مشاهده شدند و در هر چهار مؤلفه نیز غلبه آموزش با آموزه‌های دینی با مضمون بود. این نتایج با یافته‌های مطالعه ظهراپی اصل و دولت دوست (۱۴۰۰) از حیث مصادیق بیشتر در مؤلفه‌های ساحت اعتقادی، عبادی و اخلاقی شباهت دارد؛ اما تفاوت در آن است که ظهراپی و دولت دوست روی پیام‌های قرآنی کتاب قرآن تمرکز داشتند، اما پژوهش حاضر روی کل متن دروس و تصاویر تمرکز داشت.

نتایج همچنین نشان داد، آموزه‌های عاطفی کم‌ترین مورد مشاهده شده را دارا هستند و غلبه آموزش مؤلفه‌های دینی در ۲۰ کتاب مورد بررسی با آموزش از طریق مضمون است. در واقع آموزش آموزه‌های دینی مضمون محور است، تا تصویر محور؛ در حالی که یکی از ضرورت‌ها در شیوه کارآمد آموزش دین، به کارگیری ابزارهای هنری است که وجودشان کارساز و فقدانشان کارسوز است (ساجدی، ۱۳۸۶، ص ۲۲). این یافته با نتایج پژوهش قاسمی و کاظمی (۱۳۹۳) در یک راستا قرار دارد. از جمله ابزارهای هنری که می‌توان از طریق آن پیام آیات و روایات را به کمک آن منتقل کرد، طراحی و نقاشی، داستان‌گویی، شعر و استفاده از تصاویر چالشی و طنز است (اسماعیلی مبارکه، ۱۳۹۵)، در آموزش محتوای دینی از داستان و شعر به خوبی در مضامین کتاب‌های هدیه‌های آسمانی، قرآن و فارسی بهره‌گیری شده است، اما فراوانی تصاویر نسبت به مضامین در آموزه‌های دینی بسیار اندک است، که در دوره دبستان و با توجه ویژگی‌های کودکان در این دوره نیاز به بازنگری دارد. از طرفی وجود فرصتی برای تفسیر، درک و ارزیابی آموزه‌های اخلاقی در برنامه درسی از طریق درهم تنیدگی محتوا وجود ندارد. چنان‌که سالتر^۱ (۲۰۲۱) در طراحی برنامه‌های درسی تربیت دینی، بر توجه به اصول سازماندهی محتوا تأکید می‌ورزد و اجتناب از طراحی برنامه‌های درسی با انبوهی از محتوا را برای تربیت دینی پیشنهاد می‌کند؛ زیرا محتوای بیش از حد منجر به «بازنمایی‌های کلیشه‌ای» و عدم دستیابی دانش‌آموزان به مهارت‌های تفسیر، درک و ارزیابی می‌شود. در حالی که این مهارت‌ها از طریق مطالعه دقیق و عمیق تعداد محدودی از موضوعات و محتوا به دست می‌آید (بارنز^۲، ۲۰۲۲).

براساس یافته‌های به دست آمده از این پژوهش، پیشنهادها و پژوهشی زیر به پژوهشگرانی که قصد

1. Salter
2. Barnes

مطالعه روی این موضوع را دارند، ارائه می‌شود:

۱) از آنجایی که در این پژوهش، تحلیل محتوای کتب آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از حیث توجه به آموزه‌های دینی بررسی شد، پیشنهاد می‌شود کلیه کتاب‌های دوره متوسطه اول و دوم در همین راستا مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد، تا مشخص شود که محتوای کلیه کتب دوره تربیت رسمی و عمومی ۱۲ ساله کشور از حیث توجه به آموزه‌های دینی در چه وضعیتی دارند.

۲) علاوه بر تمرکز بر تحلیل و ارزیابی محتوا از حیث توصیفی و وضعیت آموزه‌های دینی، پژوهش‌هایی روی اصول سازماندهی محتوای تربیت دینی در کتب دوره دبستان و متوسطه اول و دوم انجام شود، تا وضعیت محتوا از حیث این اصول نیز مشخص گردد.

۳) در راستای تحلیل تطبیقی وضعیت آموزش آموزه‌های دینی در محتوای کتب دوره ابتدایی و متوسطه ایران با سایر کشورهای مسلمان، مطالعات تطبیقی تحلیل محتوا انجام شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

— منابع —

- ابراهیم زاده، عیسی (۱۳۸۳). فلسفه تربیت. تهران: دانشگاه پیام نور.
- اسماعیلی مبارکه، محمد (۱۳۹۵). جذاب‌سازی کلاس‌های دینی کودکان و نوجوانان. قم: ذکر.
- اعتصامی، محمدمهدی؛ راصد، سعید (۱۳۹۰). مبانی و روش تدریس تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۱.
- جعفری‌فر، زهره؛ نقی‌زاده، زهرا (۱۳۹۶). شناسایی و تحلیل خلأهای موجود در پژوهش‌های انجام شده در زمینه آموزش قرآن. پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، ۸(۲)، ص ۴۷-۷۰.
- خسروی مراد، لیلیا؛ کاظمی، نجمه (۱۴۰۰). تحلیل تطبیقی جایگاه آموزش عمومی قرآن در نظام آموزشی معاصر (با تأکید بر دوره ابتدایی). پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، ۱۱(۱)، ص ۸۵-۹۸.
- ساجدی، ابوالفضل (۱۳۸۶). ابزارها و روش‌های آسیب‌زا در تعلیم و تربیت دینی دانش‌آموزان. کتاب تقد، شماره ۴۲، ص ۴-۳۲.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۵). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، ج ۲. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰.
- ظهرایی اصل، مهران؛ دولت دوست، حسین (۱۴۰۰). بررسی پیام‌های قرآنی کتب آموزش قرآن ابتدایی براساس ساحت‌های شش‌گانه تربیت. مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، شماره ۳۰، ص ۱۱۷-۱۳۲.
- علم‌خواه، مهدی؛ قیبهی، علیرضا؛ رحیمی، عبدالله؛ ناطقی، فائزه (۱۴۰۰). بررسی وضعیت آموزش قرآن دوره ابتدایی و ارائه الگوی مطلوب. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۵۱، ص ۱۹۱-۲۱۲.
- قاسمی، حسین؛ کاظمی، محمود (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. نوآوری‌های آموزشی، ۱۳(۴)، ص ۱۱۶-۱۰۰.
- کرپیندورف، کلاس (۱۳۸۳). تحلیل محتوا: مبانی روش‌شناسی. ترجمه هوشنگ نایی. تهران: نشر نی، چاپ هفتم.
- گرامی، ناصر؛ پورجم علویچه، محسن؛ قندهاری علویچه، امیرحسین (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از لحاظ میزان توجه به مولفه وحدت اسلامی. در: شیراز: کنفرانس جهانی روانشناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی در آغاز هزاره سوم.
- هولستی، ال.آ. (۱۳۸۰). تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی. ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ دوم.
- Barnes, L.P. (2022). The commission on religious education, worldviews and the future of religious education. *British Journal of Educational Studies*, 70(1), p. 87-102.
- Goldburg, P. (2008). Teaching religion in Australian schools. *Numen*, 55(2/3), p. 241-271.
- Grajczonek, J. (2013). The early year's religion program placing the emphasis on HOW young children learn. *Religious Education Journal of Australia*, 29(2), p. 3-8.
- Huth, K., Brown, R. & Usher, W. (2021). The use of story to teach religious education in the early years of primary school: a systematic review of the literature. *J. religious. educ.*, 69, p. 253-272.

- Hyde, B. (2010). Godly play nourishing children's spirituality: A Case Study. *Religious Education*, 105(5), p. 504-518.
- Idoko, P.E. (2023). Islamic Religious Education Textbooks in a Pluralist Nigeria. *Religions*, 14(1), p.42.
- Izgar, G. (2019). A Study of Religious Education Course Books in Terms of Values Education: The Case of Turkey. *Journal of Education and e-Learning Research*, 6. p.10-16.
- Japelj, B. & Cankar, G. (2022). Textbooks and Students' Knowledge. *Center for Educational Policy Studies Journal*, 12, p. 29-65.
- Johansson, M. (2003). *Textbooks in mathematics education: A study of textbooks as the potentially implemented curriculum*. Luleå University of Technology.
- Oates, T. (2014). *Why textbooks count*. University of Cambridge, Local Examinations Syndicate.
- Salter, E. (2021). A critical reflection on the Commission on Religious Education's proposed National Entitlement to Religion and Worldviews. *England and Wales Journal*, 69(1), p. 311-327.
- Unstad, L. & Fjørtoft, H. (2021). Texts, readers, and positions: Developing a conceptual tool for teaching disciplinary reading in religious education. *Learning and Instruction*, 73(1), p. 10.

